

بومی‌سازی شاخص‌های کیفیت زندگی در کلان‌شهرهای ایران (نمونه‌پژوهی: کلان‌شهر مشهد)

محمدعلی‌خان‌زاده*
مربی تیموری

کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بین‌المللی امام رضا
کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بین‌المللی امام رضا

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بررسی شاخص‌های مرتبط با کیفیت زندگی از دید نفع‌برندگان شهری (شهروندان، متولیان و متخصصان شهری) در شهرهای ایران است و در این راستا از روش اسنادی کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این پژوهش با بررسی مطالعات و تجربیات جهانی و داخلی در زمینه‌ی کیفیت زندگی و همچنین با پرسش‌های باز از ساکنان کلان‌شهرها (مشهد)، شاخص‌های مختلف و متعدد ناشی از تجربیات متفاوت مکانی و زمانی استخراج شده‌اند؛ سپس متخصصان شهری و برخی صاحب‌نظران از لحاظ اهمیت این شاخص‌ها را بررسی کرده‌اند. در واقع سعی شده است تا با بررسی شاخص‌ها و دسته‌بندی‌های رایج مفهوم کیفیت زندگی، شاخص‌ها و دسته‌بندی‌هایی متناسب با شرایط سیاسی و مدیریتی نظام مدیریت شهری ایران و بخصوص کلان‌شهرها بومی‌سازی شود؛ به این امید که در مراحل بعدی با استفاده از شاخص‌های بومی، بتوان به پایش و اندازه‌گیری کیفیت زندگی شهروندان ایرانی پرداخت. نتایج: در این پژوهش ۵ بعد، ۶ معیار، ۱۶ زیر معیار و ۳۰ شاخص در مورد کیفیت عینی زندگی و ۵ بعد، ۹ معیار، ۱۵ زیر معیار و ۱۷ شاخص استخراج شد.

واژه‌های کلیدی: بومی‌سازی، شاخص، کیفیت زندگی، کلان‌شهر.

مقدمه و بیان مسئله

مطابق آمارهای موجود، نزدیک به نیمی از مردم جهان، ساکن شهرها هستند و انتظار افزایش آن در دهه‌های آینده نیز وجود دارد. در حالت کلی این موضوع را می‌توان ناشی از تلاش مردم برای ارضای نیازهای خود و وجود امکانات مناسب زندگی شهری در شهرها دانست. (Royuela & et al, 2004) همگام با افزایش جمعیت، شهرنشینی و تمرکز صنایع، سرمایه‌ها، امکانات و خدمات شهری رشد کرده و شهرهای بزرگ به کلان‌شهرهای کنونی تبدیل شده و مشکلات جبران‌ناپذیری برای بشر پدید آمده است. از طرف دیگر تأکید بر ابعاد کمی رشد شهرها منجر به دوقطبی شدن آن‌ها شده و برای حل مشکلات شهرنشینان و ارتقای زندگی آن‌ها مفهوم کیفیت زندگی مورد تحقیق قرار گرفت (قانعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۱). به همین دلیل توجه بسیاری از دانشمندان و صاحب‌نظران به مفهوم کیفیت زندگی معطوف شد تا از این طریق تلاش‌هایی در راستای ارتقای شرایط زندگی و بهبود بخشیدن به بعد کیفی زندگی بشر صورت گیرد (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۶). بدون شک در طول سه دهه‌ی اخیر، کیفیت زندگی، به‌عنوان جانشینی برای رفاه مادی، به اصلی‌ترین هدف اجتماعی کشورهای مختلف تبدیل شده است. (Schmit, 2002) اصطلاح کیفیت زندگی، مانند مفهوم توسعه تاندازه‌ای میهم است. از یک‌سو کیفیت زندگی فردی به‌عنوان برداشتی از چگونگی گذران فرد مطرح می‌شود و از بعدی کلی‌تر دربرگیرنده‌ی موقعیت‌های زندگی در مکان‌های مختلف حول عاملی مشخص‌اند. (Pal & et al, 2005) کیفیت زندگی نشان‌دهنده‌ی ویژگی‌های کلی اجتماعی و اقتصادی و محیطی مناطق است و می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه‌ریزی توسعه‌ی اجتماع به کار رود؛ لذا هدف غایی مطالعه‌ی کیفیت زندگی و کاربرد متعاقب آن، بدین منظور است که مردم توان بهره‌مندی از زندگی با کیفیت مطلوب را داشته باشند. (Allen & et al, 2002) این مفهوم به‌نوعی بیانگر وضعیت افراد ساکن در هر کشور یا منطقه است. (Roback, 1982) درواقع به معنای قابلیت زندگی در یک مکان مطرح می‌شود. در جامعه‌ی شهری، کیفیت زندگی برگرفته از تجربه‌ی مشترک ساکنان شهر از محیط شهر (کیفیت هوا، آب، ترافیک، فرصت‌های تفریحی، شغلی و ...) و سطح توانایی شهر در پاسخ‌گویی به اهداف موردنظر ساکنان شهر است؛ به‌عبارتی‌دیگر کیفیت زندگی ریشه در کفایت اقتصادی، سیاسی و الزامات اجتماعی یک شهر دارد. (Meyre, 1987) به‌طورکلی رویکرد کیفیت زندگی شهری تلاشی برای ایجاد شهر سالم و فراهم آوردن خدمات شهری مناسب و در دسترس برای همگان در چارچوبی پایدار است. (Harpham & et al, 2001) شاخص‌های کیفیت زندگی شهری مناسب‌ترین، علمی‌ترین و رایج‌ترین ابزار برای بررسی وضعیت یا کیفیت زندگی شهروندان و شناخت مسائل آنان است که البته باید متناسب با وضعیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی هر جامعه و نظام حکومتی شناسایی شده و از آن‌ها استفاده شود. در ایران و نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری آن، به موضوع کیفیت زندگی شهری توجه بسیار اندکی شده است و برخلاف بسیاری از کشورهای دیگر حتی مرجع و سازمان مشخصی برای ارائه و پایش مسائل، محورها، شاخص‌ها و اندازه‌گیری سطوح رضایت و کیفیت زندگی شهروندان،

بخصوص در شهرها به‌عنوان کانون اصلی زیست و زندگی انسانی و مسائل و مشکلات در ارتباط با آن، وجود نداشته و ندارد؛ از این‌رو توجه به ابعاد مختلف اشاره‌شده‌ی فوق و بررسی مسائل زیر کاملاً ضروری است:

شرایط خاص نظام شهری در کشور و شرایط کاملاً منحصر‌به‌فرد کلان‌شهرها در سلسله‌مراتب شهری ایران، لزوم استفاده از مطالعات، تجارب و بررسی‌های جهانی کیفیت زندگی شهری، شناسایی شاخص‌های جهانی برای ایجاد ابزار مناسب پایش و اندازه‌گیری شرایط کیفی و کمی زندگی شهری و شهروندی با استفاده از معیارها و شاخص‌های علمی و بومی‌شده (وظیفه دوست و همکاران، ۱۳۸۸).
سنجش کیفیت زندگی محلات شهری این امکان را برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران شهری مهیا می‌سازد تا با آگاهی از ابعاد ضعیف یا مغفول مانده‌ی کیفیت زندگی، تلاش‌های آتی را برای تقویت این ابعاد سامان دهند (احدنژاد و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۵).

جدول ۱: نکات کلیدی و تأکیدی در تعاریف ارائه‌شده از کیفیت زندگی

نکات کلیدی و تأکیدی	پژوهش‌گر
<ul style="list-style-type: none"> - تقسیم کیفیت به دو جنبه‌ی عینی و ذهنی - جنبه‌ی ذهنی را احساس رضایت می‌داند - جنبه‌ی عینی را پاسخ‌گویی به تقاضاهای فرهنگی و اجتماعی برای ثروت مادی، پایگاه اجتماعی و بهزیستی جسمانی می‌داند 	فیلیپس
<ul style="list-style-type: none"> - واژه‌ای ساده و روشن با مفهومی پیچیده - دارای قابلیت تعریف شدن توسط نظام‌های متنوع - استفاده پذیر برای توصیف کلیه‌ی روابط، پویایی و ارتباط مشبک بین کلیه‌ی ویژگی‌های فیزیکی 	هامان سراج
<ul style="list-style-type: none"> - قابلیت تعریف شدن 	لئو
<ul style="list-style-type: none"> - رضایت فرد از زندگی و محیط پیرامون 	کاتر
<ul style="list-style-type: none"> - مفهومی ناظر بر افراد - قابلیت تعیین از طریق تعامل پویای بین فرد مفروض، جامعه و محل سکونت او 	مالمن
<ul style="list-style-type: none"> - حالتی که فرد نسبت به خود، طبیعت و جامعه احساس آرامش درونی داشته باشد - داشتن هدف و برخورداری از روابط مناسب با دیگران (عمده‌ترین عوامل مؤثر) - دارای دو بعد عینی و ذهنی 	دیوان
<ul style="list-style-type: none"> - استانداردهای عینی و ذهنی برای زندگی تعریف کرده و آن‌ها را مسبب و عامل اصلی کیفیت زندگی می‌داند 	براگمن و حریرچی

نکات کلیدی و تأکیدی	پژوهش‌گر
<ul style="list-style-type: none"> - ترکیبی از دو بعد عینی و ذهنی - مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده: ۱- نیازهای انسان؛ ۲- رفاه 	کستنزا و دیگران
<ul style="list-style-type: none"> - تعریف در دو سطح خرد و کلان - مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده در سطح کلان: درآمد و اشتغال، مسکن، آموزش و پرورش - مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده در سطح خرد: درک کلی کیفیت زندگی، تجارب و ارزش‌های فرد و معرف‌های مرتبط مانند رفاه، خوشبختی و رضایت از زندگی 	براون و دیگران
<ul style="list-style-type: none"> - بهزیستی در حوزه‌های اجتماعی، روانی و فیزیکی - ادراک فرد از موقعیت زندگی خود - اهداف و معیارها، دغدغه‌های شخصی، سلامت فیزیکی، حالت روانی و سطح استقلال و روابط شخصی با جنبه‌های مهم محیط وی را از مهم‌ترین عوامل مؤثر در ادراک شخص می‌داند 	سازمان بهداشت جهانی
<ul style="list-style-type: none"> - میزان لذت فرد از امکانات اساسی زندگی‌اش - دارای ۳ وجه «بودن»، «تعلق» و «شدن» 	واحد پژوهش کیفیت زندگی دانشگاه تورنتو
<ul style="list-style-type: none"> - منعکس‌کننده‌ی شرایط زندگی و رفاه افراد 	اسمیت
<ul style="list-style-type: none"> - ادراک فرد از رفاه 	فرانس و پاورس
<ul style="list-style-type: none"> - درجه‌ی رضایت در تجارب زندگی فرد 	زان
<ul style="list-style-type: none"> - نشان‌دهنده‌ی ویژگی‌های کلی اقتصادی جامعه در یک ناحیه - ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه‌ریزی توسعه‌ی اجتماع - تأکید بر جنبه‌های عینی 	پال

منبع: نگارندگان

دیدگاه‌های موجود در رابطه با کیفیت زندگی

به‌طورکلی در پژوهش‌ها درباره‌ی کیفیت زندگی به دو رویکرد کاملاً مجزا می‌توان اشاره کرد:

۱- **دیدگاه اسکاندیناویایی کیفیت زندگی:** این رویکرد در اکثر کشورهای اروپایی، به‌ویژه کشورهای اسکاندیناوی، طرفدار دارد و جان درینوسکی^۱ و ریچارد تیتاموس^۲ آن را ابداع کرده‌اند. در این رویکرد، بر شرایط عینی زندگی و معرف‌های مرتبط با آن تأکید شده است و کیفیت زندگی افراد درگرو ارضای نیازهای اولیه‌ی زندگی است؛

1. Drenowski.

2. Titmus.

۲- **دیدگاه آمریکایی کیفیت زندگی:** در اکثر پژوهش‌هایی که در کشور آمریکا در مورد کیفیت زندگی انجام شده است، پژوهش‌گران بیشتر به تجارب ذهنی افراد از زندگی‌شان توجه کرده و بر معرف‌های ذهنی تأکید کرده‌اند. از اثرگذاران بر این رویکرد می‌توان به روان‌شناس اجتماعی، توماس^۱ اشاره کرد. در این رویکرد از رضایت‌مندی و خوشبختی به‌عنوان معرف‌های اصلی سنجش یاد می‌شود. در کنار این دو رویکرد، رویکرد دیگری نیز وجود دارد که بر دو بعد عینی و ذهنی کیفیت زندگی تأکید می‌کند که می‌توان به روش‌های اجتماعی و اقتصادی در کیفیت زندگی اشاره کرد (قالیباف و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۹). اما این شیوه به لحاظ علمی خیلی معتبر و دقیق نیست؛ زیرا ضرایب همبستگی بین این دودسته از شاخص‌ها همواره در سطح پایین و ضعیف قرار دارد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۹).

ابعاد کیفیت زندگی

اکثر متخصصان و صاحب‌نظران این حوزه معتقدند که کیفیت زندگی داری ۶ بعد است.

۱- بعد فیزیکی

این بعد، بیشتر از تعبیر ابعاد، معیارهای اندازه‌گیری نتایج را نشان می‌دهد. سؤالات مربوط به بعد فیزیکی شامل سؤالات درباره‌ی قدرت و انرژی و توانایی برای انجام فعالیت‌های روزمره و خود مراقبتی است. این سؤالات به‌طور عمومی با ارزیابی پزشکان از وضعیت عملکردی و احساس بهتر بودن در ارتباط است؛

۲- بعد اجتماعی

احساس بهتر بودن از لحاظ اجتماعی اشاره بر این دارد که کیفیت ارتباطات افراد با خانواده، دوستان، همکاران و اجتماع چگونه است؛

۳- بعد جسمی

این بعد به علائم بیماری و عوارض جانبی درمان مثل درد اشاره دارد؛

۴- بعد روانی

احساس بهتر بودن از لحاظ روانی، اغلب در ارتباط با مراقبت‌های بهداشتی از اهمیت فراوانی برخوردار است. شایع‌ترین نشانه‌های روانی که بررسی می‌شوند عبارت‌اند از: اضطراب، افسردگی و ترس؛

۵- بعد روحی

احساس بهتر بودن از لحاظ روحی به این مفهوم اشاره دارد که زندگی هر کس هدف و معنایی دارد؛

۶- بعد محیطی

1. Tumas.

این بعد به این مقوله اشاره دارد که کیفیت محیط پیرامون زندگی بشر برای زیست چگونه است و اینکه افراد آیا اثرات خارجی مثبت بر محیط زیست خود و سایرین می گذارند یا نه؟ یا اینکه تا چه حد سعی می کنند تا اثرات خارجی منفی تعاملات خود را کاهش دهند (کریمی، ۱۳۹۰: ۳-۲).

جدول ۲: مشخصات روش های سنجش کیفیت زندگی

روش سنجش کیفیت زندگی	تأکید	ایراد
عینی	سنجش امکانات، تجهیزات و شرایط بیرونی	پایایی پایین
ذهنی	ادراکات فردی و جمعی از کیفیت زندگی	قابلیت اطمینان پایین
عینی و ذهنی	ترکیبی از حقایق خارجی و ذهنیت های فردی	وابسته به ترکیب شاخص های ذهنی و عینی

منبع: (شفیعا و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۱).

سنجش کیفیت زندگی به روش ترکیبی از دو بعد عینی و ذهنی

۱- چندین نمونه از شاخص های معرفی شده از سوی پژوهشگران خارجی:

در نمودار زیر شاخص های معرفی شده از سوی چند تن از پژوهشگران خارجی بررسی شده است و به تفصیل آمده است.

جدول ۳: چندین نمونه از شاخص های معرفی شده از سوی پژوهشگران خارجی برای

سنجش کیفیت زندگی

شاخص	معیار	پژوهشگر	سال
رضایت از دسترسی به پارکینگ، میزان تمایل به استفاده از وسیله ی نقلیه ی شخصی، میزان تراکم جاده ها در مناطق محلی، شلوغی و ازدحام اتوبوس ها	معیارهای کیفیت ذهنی زندگی	Feneri and Karanikolas	۲۰۱۳
رضایت از جمعیت منطقه، آشنایی با همسایگان، ملاقات و دیدار با مردم محله، تمایل به تغییر محل سکونت، میزان امنیت موجود در محله، میزان دسترسی به مراکز خرید، رضایت شغلی، رضایت از رویدادهای فرهنگی منطقه			
سطح اجاره خانه، بررسی میزان فضاهای باز مناسب برای فعالیت های تفریحی، رضایت از امکانات آموزش و پرورش در محله، رضایت از مراکز درمانی موجود در محله، میزان استفاده از مراکز تناسب اندام محلی، میزان استفاده از دوچرخه برای امور روزانه در محله، میزان رضایت از شرایط خیابان های محله، رضایت از حمل و نقل عمومی (مقدار زمان انتظار سفر)			

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
بررسی وسیله‌ی نقلیه سفر به پارک محلی، بررسی میزان نظافت محیطی محله، بررسی میزان امنیت موجود در محله، بررسی میزان گرانی اجاره‌بها در محله، بررسی میزان گرانی قیمت مسکن در محله، رضایت از دسترسی به پارک‌ها و فضای سبز محله، رضایت از سطح سروصدا در محله	محیطی		
درآمد، نرخ بیکاری، میانگین قیمت هر متر آپارتمان، میزان استخدام شرکت‌هایی که ورشکسته شده‌اند	اقتصادی		
آلودگی گازهای گلخانه‌ای، آلودگی‌های صوتی، سطوح‌های بازیافت، نفوذ گاز طبیعی و سوخت‌های زیستی، فضای سبزی که مردم بدان دسترسی دارند، منابع تجدید پذیر انرژی	محیطی		
تعداد تخت‌های بیمارستان تعداد بیمارستان‌ها، تعداد مراکز بهداشتی، تعداد مراکز خصوصی، تعداد درمانگاه، دسترسی به خانه‌ی بهداشت، دسترسی به زیرساخت‌های آب	زیربنایی		
تعداد وسایل نقلیه در ۱۰۰۰ نفر، دارندگان وسیله‌ی نقلیه، تعداد مسیرهای اتوبوس برای دسترسی به مرکز، مجموع کیلومتر اجراشده توسط عمومی حمل‌ونقل	حمل‌ونقل		
تعداد تئاترها / کتابخانه، تعداد بازدیدکنندگان از موزه‌ها، تعداد سایت‌های باستان / موزه‌ها	فرهنگی	معیارهای عینی کیفیت زندگی	
تعداد دانش آموزان، تعداد مدارس ابتدایی، تعداد مدارس بالاتر از ابتدایی، تعداد مهد و کودکستان، تعداد دانشگاه، درصد شاغلان با مدرک ابتدایی، درصد شاغلان با مدرک دوره‌ی متوسطه، درصد شاغلان با مدرک آموزش عالی، شاغل در بخش اولیه، شاغل در بخش ثانویه، شاغل در بخش سوم، پیشرفت زمانی از تصادفات جاده، اندازه‌ی متوسط خانوار، تعداد خانه / آپارتمان، درصد خانواده‌هایی که در منزل شخصی زندگی می‌کنند، تعداد خانوار شلوغ (< ۱ نفر در هر اتاق)، تخت بیمارستان به ازای هر نفر، تعداد جنایات ثبت‌شده، نسبت خانه‌ی فاقد امکانات اولیه، خانوار با دسترسی به اینترنت، تراکم جمعیتی مسکونی، درصد خانواده‌های بازنشسته، درصد خانواده‌های که پدر یا مادر خانواده تنها زندگی می‌کنند، تعداد شهروندانی که در رأی‌گیری شرکت دارند.	اجتماعی		
دستیابی به امکانات آموزشی، درآمد سرانه، آمار جرم و جنایت، خشونت خانوادگی، نرخ مرگ‌ومیر، بروز بیماری‌های مزمن، کیفیت هوا، تراکم مسکونی، نرخ مسکن خالی، تعداد جای پارک، تعداد استفاده‌کنندگان از حمل‌ونقل عمومی، فاصله تا ایستگاه حمل‌ونقل، در دسترس بودن مواد غذایی / فروشگاه مواد غذایی، مایل خودرو سفر	شاخص‌های عینی	marans	۲۰۱۱

سال	پژوهش‌گر	معیار	شاخص
			رضایت از مسکن و محله، تمایل به حرکت، برداشت از جرم و جنایت، برداشت از کیفیت مدرسه، برداشت از خدمات مراقبت‌های بهداشتی، احساسات در مورد همسایه، احساسات در مورد جمع‌آوری زباله، احساسات در مورد ازدحام و شلوغی، احساسات در مورد دولت، رضایت از سلامت، رضایت از خانواده، دوستان، شغل و غیره، رضایت از زندگی، شادی کلی (به‌طور کلی رفاه)
		دسترسی عینی	فاصله تا دبیرستان، فاصله تا مراکز خرید، فاصله تا تسهیلات ورزشی، فاصله تا بیمارستان
		تراکم مسکونی عینی	تراکم جمعیتی (در کیلومتر مربع)، تراکم مسکونی (در کیلومتر مربع)
۲۰۰۶	McCrea	هزینه مسکن عینی	قیمت اجاره و خرید مسکن در مناطق آماری
		دسترسی ذهنی	رضایت‌مندی از دسترسی به دبیرستان، رضایت‌مندی از دسترسی به مراکز خرید، رضایت‌مندی از دسترسی به تسهیلات، رضایت‌مندی از دسترسی به بیمارستان
		درآمد، اشتغال	درصد نیروی فعال بیکار، درصد خانوارهای با درآمد کمتر از ۳۰۰۰ دلار، سرانه‌ی درآمد
		محیط‌زیست	مرگ‌ومیر اطفال در هر ۱۰۰۰ تولد، کیفیت هوا، درصد مساکن زیر استاندارد
		بهداشت	نرخ خودکشی در هر ۱۰۰ هزار نفر، مرگ‌ومیر اطفال در هر ۱۰۰۰ تولد
۲۰۰۲	Massam	آموزش	میانگین سال‌های تحصیل انجام‌شده توسط جمعیت بالغ
		مشارکت	درصد واجدین شرایطی که در انتخابات ریاست جمهوری شرکت کردند، سرانه‌ی مالیات‌دهندگان
		نابسامانی‌های اجتماعی	سرقت‌ها در هر ۱۰۰ هزار نفر، نرخ معتادان
		محیط فیزیکی	ترتیب ساختمان‌ها، نوع مسکن، مناطق سبز، مناطق تفریحی، خدمات و زیرساخت‌های شهری
		محیط اجتماعی	میزان خدمات آموزشی، میزان خدمات بهداشتی، فعالیت‌های فرهنگی، امنیت
۲۰۰۱	Ujeng and et	محیط اقتصادی	هزینه‌ی زندگی، فرصت پیدا کردن کار رضایت‌بخش، هزینه‌ی مسکن
		حمل‌ونقل و ارتباطات	وسيله‌ی حمل‌ونقل، میزان حمل‌ونقل عمومی، جریان ترافیک

منبع: نگارندگان

۲- چندین نمونه از شاخص‌های معرفی شده از سوی پژوهش‌گران داخلی

در نمودار زیر پژوهش‌گران داخلی که پژوهش آن‌ها بررسی و تحلیل شده، به ترتیب سال پژوهش آورده شده است.

جدول ۴: چندین نمونه از شاخص‌های کیفیت زندگی از سوی پژوهش‌گران داخلی به روش ترکیبی از ابعاد عینی و ذهنی

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
احساس آرامش در محل سکونت، وضعیت بهداشتی محل سکونت، پاکیزگی هوا در محل سکونت، جمع‌آوری زباله‌ها، فاضلاب، آشغال و مواد زائد از محل سکونت	محیطی	براتی، امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند	۱۳۹۲
احساس نزدیکی با سایر محلات شهر از نظر روابط اجتماعی، میزان جمعیت و شلوغی و ازدحام ناشی از آن در محیط سکونت، حس شادی و سرزندگی در محیط سکونت، امنیت محله، وجود ایستگاه پلیس و یا دستگاه نظارت امنیت محله‌ای، میزان و نحوه‌ی ارتباطات اجتماعی همسایگان، علاقه به محل سکونت، زیبایی ساختمان‌های موجود در محل سکونت	اجتماعی و فرهنگی		
وضعیت ساختمان و خانه خود از لحاظ استحکام، امکان دسترسی سریع و راحت از درون و بیرون محل سکونت، میزان و نحوه‌ی خدمات آموزشی، میزان و نحوه‌ی خدمات درمانی، دسترسی به امکانات تفریحی فراغتی، شرایط مربوط به واحد مسکونی خود، نحوه‌ی دسترسی به خرید احتیاجات روزانه	کالبدی		
خدمات ارائه شده توسط شهرداری، خدمات مربوط به ایمنی و امنیت، زیرساخت‌ها و تأسیسات و تجهیزات شهری در محله‌ی خود، نحوه‌ی برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی مدیریت شهری برای محله‌ی خود، میزان پذیرا بودن نهادهای مدیریت شهری از پیشنهادها و انتقادات خود از محله‌ی سکونت، وضعیت محله‌ی خود در نسبت با سایر محله‌ها	مدیریتی	راست‌بین و همکاران	۱۳۹۱
بررسی کاربری‌های جاذب جمعیت پیاده، بررسی ایمنی در مقابل حرکت سواره و پیاده، کف‌سازی برای سهولت و هدایت حرکت پیاده، بررسی جریان حرکت پیاده با توجه به کاربری‌های اولیه و ثانویه، بررسی عرض مؤثر در مسیرهای حرکت پیاده	پیاده‌مداری		
نظریه‌ی چشم‌های ناظر بر خیابان - نظارت اجتماعی، نظریه‌ی پنجره‌های شکسته - نظارت اجتماعی، بررسی کاربری‌های شبانه، بررسی امنیت حاصل از حضور و عبور مردم - نظارت اجتماعی، بررسی میزان پیوند گره و لینک با حوزه‌ی بلافاصله، بررسی نحوه‌ی نورپردازی شبانه، تحلیل نتایج به دست آمده از پرسش‌نامه	ایمنی		
نوع ترافیک عبوری، حجم ترافیک عبوری، نوع و تعداد گره‌های ترافیکی، بررسی ایمنی معابر، بررسی تداخل مسیر حرکتی سواره و پیاده، تحلیل نتایج به دست آمده از پرسش‌نامه	ایمنی	بررسی کاربری‌های جاذب جمعیت پیاده، بررسی سازگاری اختلاط کاربری‌ها،	
بررسی کاربری‌های جاذب جمعیت پیاده، بررسی سازگاری اختلاط کاربری‌ها،	اجتماع		

سال	پژوهش‌گر	معیار	شاخص
		پذیری	بررسی مبلمان شهری مردم‌گرا، بررسی فضای طراحی شده و امکان اجتماع، بررسی آسایش اقلیمی
۱۳۹۱	فربیا قرایی	عوامل کالبدی-فضایی	اصلی موقعیت فضایی، اندازه‌ی فضا، شکل فضا، تنوع فضا، تناسبات و مقیاس انسانی، وضوح، تداوم و محصور بودن، جزئیات و پیچیدگی، رنگ‌ها و مصالح فضای موردپسند زنان در محیط شهری
		تسهیلات و تجهیزات شهری	امکان نشست، امکان قدم زدن و راه رفتن، امکان ایستادن و تماشا کردن، امکان بازی کردن، وجود آب‌نما و فواره، عناصر هنر عمومی و عوامل روشنایی
۱۳۹۰	حاجی‌نژاد و زمانی	زیبایی شناختی بصری	پاکیزگی محیط، سبزیگی، نورپردازی، تناسبات و نظم بصری، مناظر و چشم‌اندازها و موانع بصری
		عوامل ادراکی و احساسی	احساس راحتی، آرامش، سرزندگی، هویت و خوانایی و آزادی انتخاب
		زیست محیطی	صدا، بو، آلودگی، زباله و فضای سبز
۱۳۹۰	قالیباف	ادراک‌شده	نظم، خوانایی، سرزندگی و تعلق مکانی
		اقتصادی اجتماعی	تسهیلات شهری، روابط اجتماعی، شلوغی، امنیت
		کالبدی یا ساخته‌شده	ساختمان‌ها، شبکه‌ی دسترسی، دسترسی به خدمات
		کیفیت محیطی	آلودگی صوتی، آلودگی هوا، چشم‌انداز ظاهری محیط مانند زباله‌های ساختمانی و وسایل غیرضروری (کانکس)، فضای سبز، آلودگی منابع آب شرب
		کیفیت اجتماعی	کیفیت آموزش، نرخ آموزش، کیفیت سرویس‌های خدماتی و سلامت، نرخ سرویس‌های خدماتی و سلامت، مشارکت مردم در تهیه‌ی طرح‌های شهری، کیفیت روابط اجتماعی، امنیت اجتماعی
۱۳۹۰	قالیباف	کیفیت حمل‌ونقل	میزان رضایت‌مندی از سیستم حمل‌ونقل عمومی، تراکم پیاده‌روها در هنگام عبور و مرور، ایمنی به هنگام عبور و مرور، کیفیت پیاده‌روها برای عبور و مرور معلولین و سالمندان، کیفیت معابر (عرض و جنس معابر)
		کیفیت اقتصادی	درآمد (رضایت‌مندی از هزینه‌ی اجاره، هزینه‌ی خانوار، رضایت‌مندی از پس‌انداز)
		کالبدی-	فضاها و بناها، سازمان دسترسی و راه‌ها، فضاها، عمومی و سبز، کیفیت کالبدی

سال	پژوهش‌گر	معیار	شاخص
۱۳۹۰	مولودی، رفیعیان و پورطاهری	فضایی	فضایی
		عملکردی- ساختاری	خدمات رفاه اجتماعی، خدمات تجاری، خدمات تفریحی، خدمات دسترسی و حمل‌ونقل، کیفیت عملکردی ساختاری
		محتوایی	سلامت محیطی، روند زندگی، هزینه‌های نگهداری و مراقبت، مردم و روابط اجتماعی، احساس تعلق به مکان
۱۳۸۴	کوکبی و همکاران	محیط سکونتی	ابعاد و تسهیلات واحد مسکونی، تسهیلات بیرونی واحد مسکونی، هزینه‌های جاری واحد مسکونی، هزینه‌های نگهداری و تعمیر، محیط داخلی واحد مسکونی
		اجتماعی و زیباشناختی	امنیت اجتماعی یا عمومی فضاهای گذران اوقات فراغت، فضاهای پیاده، فضاهای باز و سبز، نظم فضایی، توالی منظر، خوانایی، نمایانی، ادراک فضایی
		اقتصادی	تأمین منابع اولیه، قدرت خرید، ارزش زمین مسکونی، رضایت شغلی
		کالبدی	فضای قابل سکونت، تسهیلات عمده‌ی مسکن، مالکیت مسکن، تعداد اتاق‌ها، چیدمان ساختمان‌ها
		ارتباطی و حمل‌ونقل	وسایل ارتباطات، وسایل حمل‌ونقل عمومی، جریان ترافیک، رضایت از سفرهای درون‌شهری

منبع: نگارندگان

شاخص‌های کیفیت زندگی (بعد عینی)

کیفیت عینی زندگی، شرایط بیرونی زندگی را نمایش می‌دهد. کیفیت عینی زندگی با استفاده از شاخص‌های عینی که مرتبط با واقعیات مشاهده‌پذیر و ملموس زندگی هستند، اندازه‌گیری می‌شود. این شاخص‌ها از داده‌های ثانویه مانند تراکم جمعیت، نرخ جرم، میزان تحصیلات، خصوصیات خانوار و ... حاصل می‌شود. واقعیت خیلی مهم این است که کیفیت نمی‌تواند تنها از طریق شرایط عینی تعیین شود، بلکه در نظر گرفتن بهزیستی ذهنی افراد نیز دارای اهمیت است. فو اظهار می‌کند که شاخص‌های عینی به‌تنهایی نمی‌تواند کیفیت واقعی زندگی را نمایش دهند؛ زیرا این شاخص‌ها دارای پایایی بالا، اما قابلیت پایین در ارزیابی بهزیستی انسانی هستند (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۵).

در این بخش از پژوهش به بررسی مطالعاتی می‌پردازیم که با تفکیک کیفیت زندگی در دو بعد عینی و ذهنی آن، شاخص‌های عینی را در پژوهش خود تدوین کرده‌اند.

جدول ۵: چندین نمونه از شاخص‌های معرفی شده از سوی پژوهش‌گران برای بعد عینی کیفیت زندگی

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
بر اساس مساحت و سرانه‌های معیار	سرانه‌ی زمین مسکونی	تسهیلات مسکن در محیط مسکونی	۱۳۹۱
بر اساس مساحت و سرانه‌های معیار	سرانه‌ی زیربنای مسکونی		
بر اساس مساحت و سرانه‌های معیار	مساحت واحد مسکونی		
تعداد	تعداد اتاق		
بر اساس مساحت و سرانه‌های معیار	پارکینگ		
تعداد	انباری		
بر اساس مساحت	فضای باز واحد مسکونی		
توده بر فضا	تراکم ساختمانی	ویژگی‌های کالبدی فضایی در محله	
سه‌م قطعات فاقد دسترسی سواره	نفوذپذیری		
بادوام-کم دوام-بی‌دوام	کیفیت سازه بناها		
سازه + قدمت بناها	کیفیت واحد مسکونی		
سرانه + شعاع دسترسی	فضای سبز		
سرانه + شعاع دسترسی	بازی کودکان		
سرانه + شعاع دسترسی	پاتوق‌های محلی		
سرانه + شعاع دسترسی	دبستان	ویژگی‌های عملکردی ساختاری در محله	
سرانه + شعاع دسترسی	مدرسه راهنمایی		
سرانه + شعاع دسترسی	دبیرستان		
سرانه + شعاع دسترسی	ورزشی		
سرانه + شعاع دسترسی	بهداشتی درمانی		
سرانه + شعاع دسترسی	فرهنگی		
سرانه + شعاع دسترسی	مراکز خرید		
شعاع دسترسی	ایستگاه اتوبوس		
شعاع دسترسی	ایستگاه مترو		
بر اساس آمار	آلودگی هوا		
جاده‌های اصلی، کارگاه‌ها	آلودگی صوتی		
میزان زیاده در فضای عمومی	آلودگی محیط		
بر اساس مساحت	فضاهای مخروبه و متروکه‌ی ناامن	ویژگی‌های فرهنگی اجتماعی در	
	مدت سکونت		
درصد مهاجران	میزان مهاجرت		

شاخص	معیار		پژوهش‌گر	سال
	مراکز فعال محلی	محله		
تعداد مراکز بر اساس معیارها				
فاصله تا بازار اصلی شهر، فاصله تا داروخانه، فاصله تا بانک، فاصله تا پزشک عمومی، فاصله تا اداره‌ی پست، فاصله تا اداره‌ی پلیس، فاصله تا سوپرمارکت، فاصله تا کودکستان یا مدرسه ابتدایی، مدت‌زمان انجام فعالیت‌های اجتماعی و داوطلبانه، مدت‌زمان انجام فعالیت‌های فرهنگی، مدت‌زمان انجام فعالیت‌های ورزشی، دریافت حمایت از همسایه‌ها، حمایت از همسایه‌ها، تعداد افراد خانوار، میزان تحصیلات، درآمد ماهیانه، وضعیت شغلی، مدت‌زمان انجام فعالیت‌های تفریحی، مالکیت مسکن، تعداد اتاق			رضوانی	۱۳۸۹
تراکم جمعیت شب، تداخل حرکت سواره و پیاده، فضاهای بی‌دفاع شهری	امنیت اجتماعی		کوکبی	۱۳۸۹
وجود این فضاها، نحوه و میزان دسترسی به آن‌ها	فضاهای گذران اوقات فراغت			
-	فضاهای پیاده	اجتماعی		
-	فضاهای باز و سبز عمومی			
تراکم خانوار در واحد مسکونی، تراکم نفر در اتاق، سرانه‌ی مسکن برای هر نفر، ارزش معاملاتی زمین و بنا	فضاهای قابل سکونت			
-	مشارکت اجتماعی			
-	هزینه‌ی تأمین نیازهای پایه			
-	ضریب تکفل	اقتصادی		
-	حجم ترافیک (سطح سرویس خیابان‌ها)			
دسترسی به ایستگاه‌های اتوبوس، کارایی سیستم حمل‌ونقل عمومی	سیستم حمل‌ونقل عمومی	حمل‌ونقل		
-	پارکینگ			
عمر ساختمان، نوع ساختمان	کیفیت ساختمان			
-	دانه‌بندی بافت (چیدمان ساختمان‌ها)	کالبدی		

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
میزان پس‌انداز پول، توان تأمین هزینه‌های پوشاک خانواده، فرصت گردش با خانواده، توان تأمین مخارجی مثل گوشت، میوه و ...، توان تأمین هزینه‌های درمانی		نوغانی	۱۳۸۸

منبع: نگارندگان

شاخص‌های کیفیت زندگی (بعد ذهنی)

کیفیت زندگی در ابعاد ذهنی، ادراک و ارزیابی افراد را از وضعیت زندگی خود منعکس می‌سازد و با استفاده از شاخص‌های ذهنی اندازه‌گیری می‌شود. کیفیت ذهنی زندگی به روش‌های مختلفی اندازه‌گیری می‌شود. در یکی از مهم‌ترین روش‌ها، کیفیت ذهنی زندگی می‌تواند میزان تجمعی از سطح رضایت در قلمروهای مختلف زندگی و در نهایت با در نظر گرفتن وزن نهایی آن‌ها میزان کیفیت را مشخص کند. در روشی دیگر، کیفیت ذهنی برحسب رضایت کلی افراد از زندگی و به‌عنوان یک کل از زندگی معمولاً با استفاده از پاسخ شهودی یا منطقی اندازه‌گیری می‌شود (Das, 2008: 298). ابراهیم و چانگ اظهار کرده‌اند که استفاده از هر دو پاسخ دستیابی به سنج‌های دقیق‌تر کیفیت ذهنی زندگی را تسهیل می‌کند (Ibrahim and Chung, 2003: 210). لی بیان می‌کند که کیفیت باید ذهنی باشد و مناسب‌ترین شیوه برای کشف کیفیت زندگی، پرسیدن ادراک مردم از زندگی آن‌هاست؛ همچنین معتقد است که شاخص‌های ذهنی برای اهداف برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری نسبت به شاخص‌های عینی ارجح‌تر است؛ زیرا این شاخص‌ها بازخوردهای ارزشمندی را برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فراهم می‌کنند؛ باوجوداین، شاخص‌های ذهنی پایایی کمتر و قابلیت اطمینان بیشتری دارند. یکی از دلایل پایایی کمتر گزارش‌های ذهنی، ناتوانی این شاخص‌ها برای نمایش وضعیت محیط زندگی مردم است (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۴).

یکی از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کیفیت ذهنی زندگی سنجش احساسات، نظرات و باورهای افراد و گروه‌ها است؛ بدین معنا که رضایت زندگی را تابعی از تجربیات خوش‌آیند و ناخوش‌آیند افراد می‌داند (Diener et al., 1997). شاخص‌های ذهنی در واقع استنباط یا رضایت‌مندی افراد را از زندگی‌شان انعکاس می‌دهد که از طریق بررسی و مطالعه درک می‌شود و از طریق رضایت‌مندی از زندگی شهری حاصل می‌شود. درحالی‌که شاخص‌های عینی دلالت بر شرایط خارجی یا ملموس از زندگی دارد (Tefazghi et al, 2010; Senlier, et al, 2009, Das, 2008, Foo, 2000) که اغلب از داده‌های ثانویه مانند داده‌های جمعیتی و اقتصادی اجتماعی و گزارش‌های موجود از خدمات عمومی مشتق شده است (Teklay, 2012). سطح رضایت‌مندی مردم می‌تواند از یک سطح فردی یا جمعی منتج شده باشد، سنجش متغیرها ممکن است شامل هردو محیط شهری محلی یا بخش گسترده‌تر و وسیع‌تری باشد (Oktay et al., 2009). این یکی از سیاست‌هایی است که در سال‌های در اخیر اروپا

بومی‌سازی شاخص‌های کیفیت زندگی در کلان‌شهرهای ایران ...

و سازمان بین‌الملل برای مقایسه‌ی بین کشورها، شهرها و واحدهای فضایی کوچک‌تر استفاده می‌شود (Eurofound, 2004; IISD, 1993).

در این بخش از پژوهش به بررسی مطالعاتی می‌پردازیم که با تفکیک کیفیت زندگی در دو بعد عینی و ذهنی آن، شاخص‌های ذهنی را در پژوهش خود تدوین کرده‌اند.

جدول ۶: چندین نمونه از شاخص‌های معرفی شده از سوی پژوهش‌گران برای بعد ذهنی کیفیت زندگی

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
عمر مسکن، اندازه‌ی مسکن، طراحی داخلی مسکن، هزینه‌های مسکن، رضایت کلی از مسکن	رضایت از مسکن	محیط فیزیکی	۱۳۹۲ احمدی و نادری کرون‌دان
نفوذپذیری محله، شلوغی محله، سرزندگی محله، زیبایی فضاها، رضایت کلی از محله	رضایت از محله		
موقعیت ایستگاه‌های اتوبوس و تاکسی، میزان رضایت از جای پارکینگ، سلسله‌مراتب معابر در محلات، میزان پوشش حمل‌ونقل عمومی، عملکرد حمل‌ونقل عمومی	رضایت از حمل‌ونقل		
مقدار فضای سبز موجود، موقعیت و نحوه دسترسی به فضای سبز عمومی	رضایت از فضای سبز		
نحوه و زمان جمع‌آوری زباله	رضایت از جمع‌آوری و دفع زباله		
حضور بدون نگرانی کودکان و زنان در محله، میزان روشنایی معابر و محله، امنیت در مقابل تصادفات در محله، میزان سرقت و دزدی‌های شبانه، وجود افراد معتاد و ولگرد در محله، رضایت از امنیت کلی محله	رضایت حاصل از امنیت فردی	محیط اجتماعی	
وضعیت سلامت شخصی، ظاهر فیزیکی	رضایت حاصل از وضعیت سلامتی		
موقعیت محله نسبت به سایر نقاط شهر، حضور در محله‌ی خود، میزان دل‌بستگی به محله	رضایت از حس تعلق		
روابط با همسایه‌ها، رضایت از همسایه‌ها در انجام امور مشترک	رضایت از روابط با همسایه‌ها	محیط اقتصادی	
رضایت از شغل و درآمد شغل خود، هزینه‌های زندگی	رضایت از وضعیت اقتصادی		
دسترسی به امکانات بهداشتی، کیفیت ارائه‌ی آن	رضایت از امکانات بهداشتی		

سال	پژوهش‌گر	معیار	شاخص
		رضایت از امکانات تفریحی	دسترسی به امکانات تفریحی، کیفیت ارائه‌ی آن
		رضایت از امکانات آموزشی	دسترسی به امکانات آموزشی، کیفیت ارائه‌ی آن
		رضایت از مراکز تجاری	دسترسی به مراکز خرید، فروشگاه‌ها و مغازه‌ها، کیفیت خدمات ارائه‌شده در مراکز تجاری
۱۳۹۱	داداش‌پور و روشنی	تسهیلات مسکن در محیط مسکونی	تسهیلات داخلی، اتاق‌های بزرگ و جادار، تعداد اتاق، نوع واحد مسکونی، فضای انباری، سن واحد مسکونی
		تسهیلات خارجی	تسهیلات خارجی، جهت تابش خورشید، روشنایی، منظر، باغچه
	هزینه‌ها و نگهداری در محیط مسکونی	هزینه‌ها	اجاره یا رهن، هزینه‌های تعمیر و نگهداری، برق/گرمایش آب
	تعمیر و نگهداری	تعمیرات داخلی، تعمیرات خارجی	
	ویژگی‌های کلیدی فضای در محله	فضاها و بناها	زیبایی‌شناسی ساختمان و بنا، تراکم ساختمان، حجم و اندازه‌ی ساختمان
		سازمان دسترسی و راه‌ها	کارایی داخلی، حمل‌ونقل عمومی، ارتباطات بیرونی، جاده‌های شریانی، پارک‌ها
		فضاهای عمومی و سبز	مراکز محله، مراکز خرید، مراکز تجمع و گردهمایی
	ویژگی‌های عملکردی ساختاری در محله	خدمات رفاه اجتماعی	خدمات آموزشی، خدمات مراقبت اجتماعی
		خدمات تفریحی	خدمات و امکانات ورزشی، خدمات اجتماعی فرهنگی
		خدمات تجاری	مغازه‌ها، مراکز خرید
	ویژگی‌های محیطی در محله	خدمات حمل‌ونقل عمومی	فراوانی حمل‌ونقل عمومی، توزیع ایستگاه‌ها، نوع ایستگاه‌ها
		سلامت محیطی	سروصدا، بو، آلودگی، زباله، مخاطرات ایمنی، شلوغی و ازدحام
		ویژگی‌های اجتماعی فرهنگی در محله	مردم و روابط اجتماعی
	احساس تعلق به مکان		علاقه به محیط شهری
	۱۳۹۱	شاطریان،	اجتماعی

سال	پژوهش‌گر	معیار	شاخص
	اشنویی و گنجی پور	کالبدی	معاپر، پروانه‌ی ساخت، کیفیت مسکن، استاندارد ساخت
		اقتصادی	شغل، درآمد، تسهیلات
		خدماتی	فضای سبز، فرهنگی، تفریحی، بهداشتی-درمانی
۱۳۹۰	ملاشاهی	دسترسی به خدمات بهداشتی-درمانی و روزانه محلی	میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های عرضه‌ی خواروبار روزانه در سطح محله، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های عرضه‌ی خدمات بهداشتی و درمانی در سطح محله (تزیقات و پانسمان)، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های عرضه‌ی خدمات بهداشتی و درمانی در سطح محله (داروخانه)، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های ارائه‌ی خدمات ارتباطی در سطح محله
		ارائه‌ی خدمات شهری	میزان رضایت از دسترسی به تجهیزات جمع‌آوری زباله در سطح محله، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های آموزشی و تحصیلی در سطح محله، میزان رضایت از کیفیت تسهیلات و وسایل روشنایی خیابان‌ها و معاپر در سطح محله، میزان رضایت از مکان‌یابی صحیح کاربری‌ها در سطح محله، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های عرضه‌ی خدمات انتظامی در سطح محله، میزان رضایت از سروصدا در سطح محله، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های مذهبی در سطح محله، میزان رضایت از طراحی مناسب شبکه‌ی ارتباطات برای تخلیه‌ی سریع در هنگام بروز خطر در سطح محله
		دسترسی به فضاهای گذران اوقات فراغت و مکان‌های تجدیدقوا در مقیاس محله	میزان رضایت از دسترسی به بوستان محله‌ای، میزان رضایت از دسترسی به کیوسک روزنامه‌فروشی در سطح محله، میزان رضایت از دسترسی به مکان‌های تفریحی گذران اوقات فراغت در سطح محله (زمین کوچک فوتبال)، میزان رضایت از دسترسی به ایستگاه اتوبوس و تاکسی در سطح محله
۱۳۹۰	براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی	کیفیت دسترسی به خدمات	رضایت ساکنان از نحوه‌ی دسترسی به خدمات مختلف در محیط زندگی‌شان از قبیل خدمات ورزشی، تفریحی، درمانی، آموزشی، پلیس، خدمات مربوط به تهیه مایحتاج روزانه و مانند این‌ها
		کیفیت مسکن	رضایت افراد از شرایط فیزیکی، رضایت افراد از هزینه‌های مربوط به خانه و محل زندگی‌شان
		ارزش‌های محیط شهری	میان رضایت شهروندان از محیط‌های شهری پردیس از نظر زیبایی، سرزندگی، آرامش و ...
		امنیت اقتصادی	میزان احساس امنیت ساکنان از شرایط درآمدی و اشتغال
		کیفیت محیط اجتماعی	میزان رضایت ساکنان از روابط اجتماعی‌شان در سطح شهر، میزان

شاخص	معیار	پژوهش‌گر	سال
مشارکت آن‌ها در امور مختلف			
میزان احساس تعلق به شهر، میزان احساس امنیت، میزان احساس سلامتی از بعد جسمی و روانی، امید به آینده و ...	ارزش‌های ترکیبی		
رضایت از محله، رضایت از وضعیت مسکن، رضایت از فضای سبز و پارک‌ها، رضایت از جمع‌آوری و دفع زباله، رضایت از حمل‌ونقل عمومی، رضایت از وضعیت خیابان‌ها، رضایت از کیفیت آب، رضایت از وضعیت ترافیک، رضایت از آرامش و سکون	محیط فیزیکی	رضوانی	۱۳۸۹
رضایت از فرصت‌های شغلی، رضایت از وضعیت اقتصادی، رضایت از توزیع درآمد و ثروت، رضایت از امکانات آموزشی، رضایت از امکانات بهداشتی، رضایت از امکانات تفریحی	محیط اقتصادی		
رضایت از احساس امنیت فردی، رضایت از وضعیت سلامت، رضایت از خشنودی، رضایت از احساس تعلق، رضایت از روابط با همسایه‌ها، رضایت از قابل اعتماد بودن مردم شهر، امید به آینده، رضایت از موفقیت‌های زندگی	محیط اجتماعی		
رضایت از محله، رضایت از وضعیت مسکن، رضایت از فضای سبز و پارک‌ها، رضایت از جمع‌آوری و دفع زباله، رضایت از حمل‌ونقل عمومی، رضایت از وضعیت خیابان‌ها، رضایت از کیفیت آب، رضایت از وضعیت ترافیک، رضایت از آرامش و سکون	محیط فیزیکی	خادم الحسینی و همکاران	۱۳۸۹
رضایت از فرصت‌های شغلی، رضایت از وضعیت اقتصادی، رضایت از توزیع درآمد و ثروت، رضایت از امکانات آموزشی، رضایت از امکانات بهداشتی، رضایت از امکانات تفریحی	محیط اقتصادی		
رضایت از احساس امنیت فردی، رضایت از وضعیت سلامت، رضایت از خشنودی، رضایت از احساس تعلق، رضایت از روابط با همسایه‌ها، رضایت از قابل اعتماد بودن مردم شهر، امید به آینده، رضایت از موفقیت‌های زندگی	محیط اجتماعی		
شاد بودن فرد، موفق بودن فرد، احساس ناتوانی فرد در اجرای تصمیم‌گیری‌هایش، موفقیت در اجرای برنامه‌های روزانه، ارزش قائل شدن جامعه برای فرد، حس تعلق به جامعه، تندرستی و سلامتی، اطلاع و آگاهی از امور و مسائل موجود در جامعه، بهره‌مندی از امکانات زندگی		نوغانی و همکاران	۱۳۸۷

منبع: نگارندگان

روش بررسی

این پژوهش پیمایشی و توصیفی است. بررسی و جمع‌آوری اطلاعات و مفاهیم و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی داخلی و خارجی انجام شد؛ سپس با استفاده از نظرات مدیران شهری، کارشناسان مدیریت شهری و شهروندان، شرایط مزبور توصیف شد و شاخص‌های کیفیت زندگی مطابق با شرایط بومی ایران استخراج شد.

یافته‌ها

با توجه به بررسی‌های انجام شده در مراحل قبل، شاخص‌ها و معیارهای بومی‌شده، تدوین شده است. انتخاب معیارها، زیرمعیارها و شاخص‌های کیفیت عینی زندگی با بررسی مطالعات انجام شده در این زمینه به‌منظور نظام بخشیدن به چارچوب نظری تدوین گردید، در پنج بعد: کالبدی فضایی، عملکردی ساختاری، اقتصادی، حمل‌ونقل و فرهنگی اجتماعی؛ سپس معیارها با توجه به پژوهش‌های صورت‌پذیرفته مد نظر قرار گرفت:

معیار مسکن با توجه به پژوهش‌های McCrea (۲۰۰۶)، داداش پور و روشنی (۱۳۹۱) با عنوان تسهیلات مسکن در محیط مسکونی، کوکبی (۱۳۸۹)؛ معیار دسترسی به خدمات با توجه به پژوهش‌های Ulengin and et (۲۰۰۱)، McCrea (۲۰۰۶)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳)، امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند (۱۳۹۲)، داداش پور و روشنی (۱۳۹۱)، حاجی‌نژاد و زمانی (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)؛ معیار اقتصاد خانوار با توجه به پژوهش‌های Massam (۲۰۰۲)، Healthy city، Ulengin and et (۱۹۹۳)، Ulengin and et (۲۰۰۱)، رضوانی (۱۳۸۹)، کوکبی (۱۳۸۸)؛ معیار ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی با توجه به پژوهش‌های Healthy city، Toront (۱۹۹۳)، Ulengin and et (۲۰۰۱)، marans (۲۰۱۱)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳)، کوکبی (۱۳۸۹)؛ معیار اوقات فراغت با توجه به پژوهش‌های کوکبی (۱۳۸۹)؛ معیار امنیت اجتماعی با توجه به پژوهش‌های داداش پور و روشنی (۱۳۹۱)، کوکبی (۱۳۸۹).

انتخاب معیارها، زیرمعیارها و شاخص‌های کیفیت ذهنی زندگی با بررسی مطالعات انجام شده در این زمینه به‌منظور نظام بخشیدن به چارچوب نظری تدوین شد، در پنج بعد: کالبدی فضایی، عملکردی ساختاری، اقتصادی، حمل‌ونقل و فرهنگی اجتماعی؛ سپس معیارها با توجه به پژوهش‌های انجام شده مد نظر قرار گرفت:

معیار ساختمان با توجه به پژوهش‌های امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند (۱۳۹۲)، داداش پور و روشنی (۱۳۹۱) با عنوان فضاها و بناها در محله، شاطریان، اشتویی و گنجی‌پور (۱۳۹۱)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰) با عنوان ارزش‌های محیط شهری، مولودی، رفیعیان و پورطاهری (۱۳۹۰) با عنوان فضاها و بناها، کوکبی (۱۳۸۹)؛ معیار بهداشت و سلامت محیط زندگی با توجه به پژوهش‌های Healthy city، Toront (۱۹۹۳)، marans (۲۰۱۱)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳).

احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲) با عنوان رضایت از جمع‌آوری و دفع زباله، براتی، امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، حاجی‌نژاد و زمانی (۱۳۹۰)، قالیباف (۱۳۹۰)، مولودی، رفیعیان و پورطاهری (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)؛ معیار سرزندگی محله با توجه به پژوهش‌های امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند (۱۳۹۲)، راست‌بین و همکاران (۱۳۹۱)، قرایی (۱۳۹۱)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰) با عنوان کیفیت دسترسی به خدمات، حاجی‌نژاد و زمانی (۱۳۹۰)؛ معیار رضایت از خدمات محله‌ای با توجه به پژوهش‌های marans (۲۰۱۱)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳)، احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، شاطریان، اشتویی و گنجی‌پور (۱۳۹۱)، ملاشاهی (۱۳۹۰)، مولودی، رفیعیان و پورطاهری (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)؛ معیار اقتصاد خانوار با توجه به پژوهش‌های Healthy city, Toront (۱۹۹۳)، Massam، (۲۰۰۲)، marans (۲۰۱۱)، Feneri and Karanikola (۲۰۱۳)، احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، شاطریان، اشتویی و گنجی‌پور (۱۳۹۱)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰) با عنوان امنیت اقتصادی، قالیباف (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)، نوغانی و همکاران (۱۳۸۷)؛ معیار حمل‌ونقل عمومی با توجه به پژوهش‌های Healthy city, Toront (۱۹۹۳)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳)، احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، ملاشاهی (۱۳۹۰)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰)، قالیباف (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)؛ معیار روابط اجتماعی با توجه به پژوهش‌های marans (۲۰۱۱)، Feneri and Karanikolas (۲۰۱۳)، احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲)، امین‌زاده گوهرریزی و کاکاوند (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)؛ معیار مشارکت با توجه به پژوهش‌های Massam (۲۰۰۲)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰)، قالیباف (۱۳۹۰)؛ معیار حس تعلق با توجه به پژوهش‌های احمدی و نادری کروندان (۱۳۹۲)، داداش‌پور و روشنی (۱۳۹۱)، شاطریان، اشتویی و گنجی‌پور (۱۳۹۱)، قرایی (۱۳۹۱)، حاجی‌نژاد و زمانی (۱۳۹۰)، براتی و یزدان‌پناه شاه‌آبادی (۱۳۹۰) با عنوان ارزش‌های ترکیبی، حاجی‌نژاد و زمانی (۱۳۹۰)، قالیباف (۱۳۹۰)، مولودی، رفیعیان و پورطاهری (۱۳۹۰)، رضوانی (۱۳۸۹)، نوغانی و همکاران (۱۳۸۷).

جدول ۷: شاخص‌های کیفیت عینی زندگی

ابعاد مطالعاتی	معیار	زیر معیار	شاخص
کالبدی فضایی	مسکن	تراکم ساختمانی	تعداد طبقات ساختمانی
		کیفیت بناها	نوع مصالح سازه
			نوع مصالح نما
عملکردی ساختاری	دسترسی به خدمات	دسترسی به مهدکودک	تعداد مهدکودک
			فواصل دسترسی به مهدکودک
		دسترسی به دبستان	تعداد دبستان

ابعاد مطالعاتی	معیار	زیر معیار	شاخص	
			فواصل دسترسی به دبستان	
			تعداد زمین‌های ورزشی	دسترسی به مرکز ورزشی محله
			فواصل دسترسی به ورزشی	دسترسی به مرکز بهداشتی درمانی
			تعداد مراکز بهداشتی	دسترسی به مرکز فرهنگی
			فواصل دسترسی به مراکز بهداشتی	دسترسی به مراکز مذهبی
			تعداد مراکز فرهنگی	دسترسی به مراکز مذهبی
			فواصل دسترسی به مراکز مذهبی	دسترسی به پارک محله
			تعداد پارک	دسترسی به مراکز خرید روزانه
			فواصل دسترسی به پارک	میزان درآمد خانوار
			تعداد مراکز خرید	اشتغال
			فواصل دسترسی به مراکز خرید	توانایی خانوار برای تأمین نیازهای ضروری زندگی
			تعداد مراکز خرید	میزان وقت کاری
اقتصادی	اقتصاد خانوار	میزان درآمد خانوار	توانایی خانوار برای تأمین نیازهای ضروری زندگی	
		اشتغال	میزان وقت کاری	
حمل و نقل	ایستگاه‌های حمل و نقل عمومی	فراوانی ایستگاه‌های اتوبوس	تعداد ایستگاه‌های اتوبوس در محله	
		توزیع ایستگاه‌های اتوبوس	فواصل دسترسی به ایستگاه‌های اتوبوس	
فرهنگی اجتماعی	اوقات فراغت	فضاهای گذران اوقات فراغت	کیفیت فضاهای گذران اوقات فراغت	
			نحوه‌ی دسترسی به فضاهای اوقات فراغت	
			فواصل دسترسی به فضاهای اوقات فراغت	
	امنیت اجتماعی	احساس امنیت در مکان زندگی	مساحت فضاهای مخروبه و متروکه	نورپردازی در شب
			تعداد مراکز فعال محلی	تعداد مراکز فعال محلی

منبع: نگارندگان

جدول ۸: شاخص‌های کیفیت ذهنی زندگی

ابعاد مطالعاتی	معیار	زیر معیار	شاخص
کالبدی فضایی	ساختمان	زیبایی‌شناسی	زیبایی‌نمای ساختمان
		ساختمان و بنا	
	بهداشت و سلامت محیط زندگی	تراکم ساختمانی	میزان محصوریت فضایی
		نظافت و پاکیزگی	تمیز بودن معابر و مکان‌های عمومی
		عوامل آلوده‌کننده محیطی	بوهای آزاردهنده صداهای آزاردهنده
	سرزندگی محله	تنوع فعالیتی	کاربری‌های فعال در شب و روز
حضور پذیری		وجود محل‌های مناسب برای تجمع همسایگان	
عملکردی ساختاری	رضایت از خدمات محله‌ای	خدمات رفاه اجتماعی	میزان رضایت از خدمات اجتماعی
		خدمات تفریحی	میزان رضایت از خدمات تفریحی
		خدمات تجاری	میزان رضایت از خدمات تجاری
اقتصادی	اقتصاد خانوار	بهره‌مندی از امکانات ضروری زندگی	میزان بهره‌مندی از امکانات ضروری زندگی
		اشتغال	میزان رضایت شغلی
حمل‌ونقل	حمل‌ونقل عمومی	کارایی سیستم حمل‌ونقل عمومی	میزان رضایت از سیستم حمل‌ونقل عمومی
فرهنگی اجتماعی	روابط اجتماعی	نحوه و نوع ارتباط مردم محله با هم	میزان ارتباط بین همسایگان
		مشارکت	میزان شرکت در فعالیت‌های جمعی در محله میزان فعالیت برای حل مسائل و مشکلات محله
	حس تعلق	عناصر یادمانی	وجود عناصر شاخص و یادمانی

منبع: نگارندگان

نتیجه‌گیری

تراکم بالای جمعیت و سبک زندگی شهرنشینی و عدم مدیریت مشارکتی در شهرهای امروزی باعث افت و تنزل کیفیت زندگی شهری شده است؛ بنابراین تدوین اصولی مشخص و تأثیرگذار الزامی است. با توجه به اهمیت و ضرورت این موضوع معیارهایی متناسب با سبک زندگی، بروکراسی اداری و ... استخراج شد. انتخاب معیارها، زیرمعیارها و شاخص‌های کیفیت عینی زندگی با بررسی مطالعات انجام شده در این زمینه در پنج بعد کالبدی فضایی، عملکردی ساختاری، اقتصادی، حمل‌ونقل و فرهنگی اجتماعی به‌منظور نظام بخشیدن به چارچوب نظری تدوین گردید؛ همچنین انتخاب معیارها، زیرمعیارها و

شاخص‌های کیفیت ذهنی زندگی با بررسی مطالعات انجام شده در این زمینه در پنج بعد کالبدی فضایی، عملکردی ساختاری، اقتصادی، حمل‌ونقل و فرهنگی اجتماعی به‌منظور نظام بخشیدن به چارچوب نظری تدوین گردید. در این راستا و در دو بعد کیفیت ذهنی و عینی زندگی ۱۰ بعد، ۱۵ معیار، ۳۱ زیر معیار و ۴۱ شاخص تدوین شد.

منابع

- ربانی خوارسگانی، علی و کیان‌پور، مسعود (۱۳۸۶). مدل پیشنهادی برای کیفیت زندگی، مطالعه موردی شهر اصفهان. مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۵، شماره‌ی ۵۹ - ۵۸.
- وظیفه دوست، حسین و امینی، مهدی (۱۳۸۸). بررسی میزان اهمیت شاخص‌های کیفیت زندگی شهری تهران؛ از دیدگاه مدیران و متخصصین مدیریت شهری. فصل‌نامه‌ی مطالعات مدیریت شهری، سال اول، پیش‌شماره‌ی سوم.
- قالیباف، محمدباقر و همکاران (۱۳۹۰). ارزیابی کیفیت زندگی شهری (مطالعه‌ی موردی: محله‌ی یافت‌آباد). فصل‌نامه‌ی انجمن جغرافیای ایران، ۹(۳۱)، ۵۳-۳۳.
- قاسمی، اکرم و نوری، زهرا (۱۳۹۵). ارزیابی کیفیت زندگی در شهرهای جدید با استفاده از سنجش کیفیت ذهنی (مطالعه‌ی موردی شهر جدید هشتگرد). نشریه‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هفتم، شماره‌ی بیست و پنجم، صص ۱۷۲-۱۵۹.
- قانع‌ی، محبوبه؛ اسماعیل‌پور، نجما و سرائی، محمدحسین (۱۳۹۶). سنجش کیفیت زندگی در محلات شهری در راستای ارتقاء کیفیت زندگی (مطالعه موردی قلعه شهر بافق). نشریه‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هشتم، شماره‌ی بیست و هشتم، صص ۴۴-۲۱.
- کریمی، مهدی (۱۳۹۰). ادبیات نظری کیفیت زندگی. بازیابی‌شده در ۲۰ آبان ۱۳۹۳، از <http://www.mehdikarimi56.blogfa.com/post-2.aspx>
- شفیعا، محمدعلی و شفیعا، سعید (۱۳۹۱). بررسی توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی (نمونه: ساکنان محله غیررسمی شمیران نو). مجله‌ی جامعه‌شناسی کاربردی، شماره‌ی دوم، ۱۳۹-۱۶۴.
- رضوانی، محمدرضا؛ متکان، علی‌اکبر؛ منصوریان، حسین و ستاری، محمدحسین (۱۳۸۸). توسعه و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، نمونه موردی: شهر نورآباد استان لرستان. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۱(۲)، ۸۷-۱۰۰.

- Royuela V, Surinach J. (2004), Constituents of quality of life and urban size, *Social Indicators Research* 74 (3): 549-572.
- Schmit, R. (2002), "Considering social capital in quality of life assessment: concept and measurement". *Social Indicators Research*. 58, pp 403-428.
- Pal, A. K. and Kumar, U. C. (2005), "Quality of life concept for the

- evaluation of societal development of rural community in west Bangal, India". Rural Development. No. 2.
- Allen, John, Voget, Rebecca and Cordes, Sam, (2002), Quality of Life in Rural Neebraska: Trends and Changes, Institute of agriculture and natural resoures.
- Roback, J. (1982), Wages, rents and the quality of life, Journal of Political Economy, 90 (6): 1257-1278.
- Meyre, Dowell(1987). Community-Relevant Measurement of Quality of Life A Focus on Local Trends, University of Texas at Austin, Urban Affairs Quarterly, Vol. 23 No. I, September 1987 108-125 copyright 1987 Sage Publications, Inc.
- Harpham, Trudy & et al(2001), Healthy city projects in developing countries: The first evaluation, South Bank Univercity, London, SW8,2JZ, UK.
- Das, D. (2008). Urban Quality of Life: A case study of Guwahati, Social Indicators Research, 88.
- Ibrahim, M. and Chung, W. (2003). Quality of life of residents living near industrial estates in Singapore, Social Indicators Research, 61.
- Diener, E. and Suh, E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social and subjective indicators, Soc Indic Res, 40, 189–216.
- Tesfazghi, E.S., Matinez, J.A., and Verplanke, J.J. (2010), "Variability of quality of life at small scales: Addis Ababa, Kirkos Sub-City", In: Social Indicators Research, 98 (2010)1, 3-88.
- Senlier, N., Yildiz, R., and Aktas, E.D. (2009), "A Perception Survey for the Evaluation of Urban Quality of Life in Kocaeli and a Comparison of the Life Satisfaction with the European Cities", Social Indicators Research, Volume 94(2), 213-226.
- Foo, T.S. (2000), "Sublective assessment of urban quality of life in Singapore(1997-1998)", Habitat International, Volume 24(1), 31-49.
- Senlier, N., Yildiz, R., and Aktas, E.D. (2009), "A Perception Survey for the Evaluation of Urban Quality of Life in Kocaeli and a Comparison of the Life Satisfaction with the European Cities", Social Indicators Research, Volume 94(2), 213-226.
- Teklay, Rishan (2012), "Adaptation and Dissonance in Quality of Life: Indicators for Urban Planning and Policy Making", Enschede, the Netherlands.

- Oktay D., Rustemli A. and Marans R., (2009) Neighbourhood satisfaction, sense of community, and attachment: Initial findings from Famagusta quality of urban life study, *ITUA|Z*, 6(1), 6-20.
- Eurofound. (2004). European Foundation for the Improvement of the Living and Working Conditions, Quality of life in Europe, first European quality of life survey 2003, Dublin. Retrieved.